

ASPECTE ALE COLABORĂRII MILITARE ROMÂNNO-SÂRBE ÎN A DOUA JUMĂTATE A ANULUI 1916

Miodrag CIURUȘCHIN*

FACETS OF THE MILITARY COLLABORATION BETWEEN ROMANIA AND SERBIA IN THE SECOND HALF OF 1916 (Abstract)

As part of the Allied Army, Serbian military forces fought on the Thessaloniki front together with French, Italian and Russian allies against the armies of Germany and Bulgaria. As a condition for its participation in the war against the Central Powers, Romania required to open up an Allied front at Thessaloniki. Between August and December 1916, the Serbian Army, reduced to a contingent of 36.000 soldiers, fiercely fought the common enemies of Serbia and Romania, in order to free its homeland from foreign occupation. In December, Serbian divisions nearly broke through the enemy lines at Thessaloniki, but failed to receive any more support from the Allied forces who, by then decided to halt the offensive, as a result of conceding heavy losses at the onset of the battle. Therefore, the Allied offensive of Thessaloniki, supported only by the Serbian Army, succeeded in hindering the full-fledged advance of the armies of Germany and Bulgaria into Romania, in the autumn of 1916.

On the Dobrudja front, Romanian and Russian forces were assisted by a division of Serbian volunteers, in their fight against Bulgarian and German armies. The volunteers gained a temporary advantage at Bazargic and Cocargea, in Constanța County. Furthermore, during the retreat of the Allied forces toward the north of Dobrudja, the Serbian volunteers were the last to cross the Cernavodă-Constanța railroad, where they managed to halt the enemy advance after succeeding to repel the coordinated offensive of three much larger Bulgarian and German divisions. The heroism of the Serbian volunteers stopped the rapid advance of the German and Bulgarian forces toward the Cernavodă-Constanța railroad, which resulted in the crisis of the 3rd Bulgarian army on three separate occasions. As a result, the Romanian Army was rescued from the imminent threat of being surrounded by the enemy in the Wallachian Plain. Among the 18.000 Serbian volunteers, more than 5.000 were from the region of Banat. During the military campaign in Dobrudja, approximately 8.500 Serbian volunteers have died for the common (Romanian and Serbian) cause. After the war, in 1926, an obelisk

* Profesor doctor Școala Gimnazială nr. 24 Timișoara.

was erected in Medgidia in memory of the heroic contribution of Serbian volunteers that fought for the freedom of the two neighboring nations and historical friends – Romania and Serbia.

Keyword: military offensive, Romanian Army, Thessaloniki front, Serbian Army, Dobrujan front.

Regatele România și Serbia au fost aliate informale în cadrul Antantei, amândouă fiind obligate să lupte contra Puterilor Centrale pentru atingerea obiectivelor lor de război, eliberarea conaționaliilor subjugați de Monarhia Austro-Ungară. Pe fronturile principale și secundare s-a instaurat o perioadă de acalmie, între lunile august-decembrie 1916, perioadă în care au izbucnit lupte grele pe frontul românesc și pe cel de la Salonic, iar principalii protagoniști au fost armatele română și sârbă care au luptat împotriva unui inamic net superior numeric și mult mai bine înarmat.

Pe frontul de la Salonic a fost o relativă liniște, în primele șapte luni ale anului 1916. Conform prevederilor Convenției militare, încheiată între România și Antanta, armata aliată de la Salonic era obligată să declanșeze ofensiva pe frontul macedonean cu zece zile înainte de intrarea României în război¹. Pregătirile pentru ofensivă au fost devansate de declanșarea ofensivei armate bulgare, la 4/17 august 1916, cu scopul de a ocupa linia Ostrovsko Iezero-Zborsko. În fața Armatelor a II-a și a III-a sârbe se afla Armata I-a bulgară, sub comanda generalului Boiagieff. În primele două zile ale ofensivei trupele bulgare au obținut succese minore care le-au încurajat și convins că armata sârbă nu mai este capabilă să lupte². Divizia Dunăreană I sârbă a apărut timp de cinci zile pozițiile ocupate în fața Armatei I-a bulgare, deși a fost atacată de forțe superioare numeric și mai bine înarmate. În sectorul amenințat de bulgari au fost deplasate, în cursul nopții de 7/20-8/21 august 1916, trupele Diviziilor Drina I și Timocană I³.

Lupte înverșunate s-au desfășurat până la 14/27 august, când atacul bulgar a fost oprit și respins. Insuccesele au demoralizat armata bulgară care a oprit, la 15/28 august 1916, ofensiva și a trecut la defensivă pentru că a suferit pierderi grele. Ziarul *Universul* și-a informat cititorii că, „Sârbii și-au luat o revanșă strălucită contra bulgarilor pe frontul de la Salonic, înfrângându-i în mod grav și sângeros. Bulgarii care atacaseră de șase ori în regiunea Vardarului precum și în regiunea Ostrovo au fost respinși cu pierderi considerabile”⁴. Scopul ofensivei

¹ A.N.I.C., *fond Casa Regală*, dosar 20/1916, f. 1-6.

² XXX, 1931, *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, стр. 255/ XXX, 1931-1933 *Veliki rat Srbije za oslobodjenje i ujedinenie Srba, Hrvata i Slovenatsa*, izdanje Generalshtaba jugoslovenske voiske, Beograd, p. 255.

³ Миливоје Алимпић, 1967, *Солунски фронт*, Војноиздавачки завод, Београд, стр. 133/ Milivoje Alimpich, *Solunski front*, Voinoidavachki завод, Beograd, 1967 p. 133.

⁴ *Universul*, București, an XXXIV, nr. 228, 18/31 august 1916, p. 1.

declanșate de bulgari, la 4/17 august 1916, a fost să demonstreze că Alianții sunt neputincioși și că nu a fost cazul ca România și Grecia să se alătore Antantei contra Puterilor Centrale, dar rezultatul a fost opus așteptărilor și România a semnat Convenția de alianță cu Antanta, la 4/17 august 1916. Celelalte Mari Unități militare aliate de pe frontul de la Salonic, engleze, franceze, italiene, nu s-au mișcat din loc și au permis Comandamentului Suprem bulgar să dizloce forțe din fața Armatei engleze pentru atacul contra sectorului sârbesc al frontului⁵.

Armata a III-a sârbă a avut mari pierderi umane în timpul luptelor din perioada 4/17-18/30 august 1916: 56 ofițeri, 601 subofițeri și soldați morți, 131 ofițeri, 2 308 subofițeri și soldați răniți, 22 ofițeri și 684 subofițeri și soldați dispăruți⁶. Rezistența și spiritul de sacrificiu al ostașilor sârbi a salvat lagărul militar aliat de la Salonic de la o înfrângere sigură, care ar fi avut consecințe nefaste și pentru România pentru că ar fi permis armatelor bulgare să se deplaseze pe frontul românesc. Situația Armatei a III-a sârbe a fost grea din cauza terenului accidentat, lipsit de apă potabilă și expus focului de artilerie inamică. Comandamentul Suprem sârb a decis că ieșirea din această situație grea ar fi o ofensivă, cu scopul de a cuceri poziții mai favorabile pentru apărare⁷.

La Conferința comandanților forțelor aliate de pe frontul de la Salonic a fost adoptat planul de operații care a prevăzut: defensivă pe aripa dreaptă, atacuri demonstrative la centru și ofensivă pe aripa stângă, adică în sectorul de front sârb⁸. Generalul Maurice Sarrail a explicat Comandamentului Suprem sârb că ofensiva are ca scop legarea forțelor bulgare de acest front, care să fi permis României libera angajare, că ofensiva ar fi trebuit prelungită până când s-ar fi obținut rezultate mai importante, de care ar fi depins operațiunile ulterioare, dar ofensiva generală a fost imposibilă, din cauza insuficienței rezervelor și a muniției necesare⁹. Ofensiva a fost declanșată la 30 august /12 septembrie 1916 în zori, după un puternic foc de artilerie la care bulgarii au răspuns energic. În cursul zilei de 30 august/12 septembrie 1916 operațiunile militare s-au limitat la duelul de artilerie între sârbi și bulgari. Divizia Dunăreană a avut ordin să ocupe înălțimea Gornicevo, iar Divizia Drinei a avut ordin să ocupe vârful Kaimakčalan de pe masivul muntos Malka Nige, care dominau valea pe care s-a aflat sectorul sârbesc al frontului¹⁰.

Bătălia de la Gornicevo a început la 1/14 septembrie 1916, la ora 5. Având sprijinul eficient al artileriei grele, coloanele de atac ale Diviziei Vardar au reușit să se apropie la 600m de pozițiile principale ale bulgarilor, pe muntele Malka Nige. Deja la prânz apărarea bulgară a fost zdrobită, iar pe câmpul de luptă sârbii au găsit

⁵ Миливоје Алимпић, *op. cit.*, p.138-139; Milivoie Alimpich, *op. cit.*, p. 138, 139.

⁶ XXX, 1932, *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, p. 310, 311/ XXX, 1931-1933 *Veliki rat Srbije za oslobodjenje i ujedinenie Srba, Hrvata i Slovenatsa*, izdanie Generalshtaba iugoslovenske voiske, Beograd, p. 310, 311.

⁷ Миливоје Алимпић, *op. cit.*, str. 142.

⁸ *Ibidem*, p. 149.

⁹ *Ibidem*, стр.154/str. 154.

¹⁰ „Adevărul”, București, an.XXIX, 1916, nr. 10592, 4/17 septembrie, p. 1.

27 de tunuri și obuziere și o mare cantitate de muniție. În cursul zilei de 1/14 septembrie 1916 armatele I-a și a III-a sârbe au ocupat pozițiile principale bulgare, obligându-i pe bulgari să se retragă spre nord, până la râul Brod. Ofensiva sârbă a continuat la 2/15 septembrie 1916, cu prudență, pentru că trupele franceze vecine nu i-au urmat pe sârbi și nu le-au asigurat flancul și ariergarda¹¹. În a treia zi de ofensivă, Divizia Dunăreană a trecut râul Brod și a înaintat până la pozițiile bulgare de pe muntele Sovici. Pentru că trupele franceze de sub comanda generalului Cordonier nu și-au îndeplinit misiunea de a apăra flancul Armatei I-a sârbe, bulgarii au reușit să-i oprească pe sârbi și să stabilizeze frontul pe înălțimile Sovičika cosa-Starkov grob-Kaimaikčalan. Bătălia de la Gorničevo s-a încheiat la 4/17 septembrie 1916. Ziarul *Adevărul* scrie, la 4/17 septembrie 1916: „Aliații de la Salonic înregistrează primele succese. Sârbii, vizând Monastirul, înaintează cu un elan extraordinar. După două zile de ofensivă a aliaților, Monastirul e în mâinile sârbilor și armata bulgară a faimosului Boiagieff fuge de rupe pământul”¹².

Bătălia de la Gorničevo a fost o victorie a armatei sârbe, prima după părăsirea Serbiei, victorie care a dovedit atât aliaților, cât și inamicului că armata sârbă și-a păstrat calitățile militare recunoscute de aliați și inamici. Armata sârbă a pierdut, până la 4/17 septembrie 1916, pe frontul de la Salonic, 347 ofițeri și 6 933 subofițeri și soldați¹³. Importanța bătăliei de la Gorničevo a constatat în faptul că armata bulgară a fost împiedicată să ocupe poziții favorabile pentru o ofensivă decisivă în depresiunea Salonicului, prin care ar fi pus în pericol armatele aliate din lagărul militar de la Salonic. Bătălia de la Kaimakčalan a fost o continuare a bătăliei de la Gorničevo. Bulgarii au considerat că vârful Kaimakčalan, pe care l-au denumit „orașul lui Boris”, este invincibil pentru că a fost aproape inaccesibil, bine fortificat și dotat cu o puternică artilerie, ușor de apărat de o forță armată redusă, ori pe acest vârf al Muntelui Malka Nige s-au aflat unități de elită ale armatei bulgare¹⁴. La 5/18 septembrie 1916 sârbii au ocupat vârful Kaimakčalan. Luptele pentru celelalte înălțimi ale Muntelui Malka Nige s-au încheiat la 20 septembrie/3 octombrie 1916, când bulgarii s-au retras fără luptă pe noi poziții de apărare. Pierderea vârfului Kaimakčalan i-a obligat pe bulgari să se retragă de pe pozițiile puternice, ocupate în fața frontului Diviziei Dunărene și a Armatei I-a sârbe¹⁵. Armata bulgară a părăsit orașul Monastir, la 5/18 septembrie 1916. Ziarul *Adevărul* și-a informat cititorii, la 6/19 septembrie 1916, că: „Armata sârbă a pășit ieri pentru prima dată de la nenorocitele evenimente din iarna trecută pe pământul strămoșesc. Serbia pe care Puterile Centrale au crezut-o strivită există din nou. *Serbia rediviva!*”¹⁶.

¹¹ Саво Скоко, Петар Опачић, 1990, *Војвода Стена Степановић*, стр. 209/ Savo Skoko, Petar Opachich,, *Voivoda Stepa Stepanovich, u ratovima Srbije 1876-1918*, Beograd, Beogradski Izdavacko graficki zavod, 1990, str. 209.

¹² „Adevărul”, București, an. XXIX, 1916, nr. 10592, 4/17 septembrie, p. 1.

¹³ Миливоје Алимпић, 1967, *Солунски фронт*, Војноиздавачки завод, Београд, стр. 184/Alimpich, Milivoie, 1967, *Solunski front*, Voinoidavachki zavod, Beograd, str. 184.

¹⁴ „Adevărul”, București, an. XXIX, 1916, nr. 10612, 6/19 septembrie, p. 1.

¹⁵ *Idem*, nr. 10629, 23 septembrie/7 octombrie, p. 1.

¹⁶ *Idem*, p. 4.

Ziaristul român Emil D. Fagure a apreciat la, 23 septembrie/7 octombrie 1916, că: „Succesele obținute de sârbi la Kaimakčalan au fost strălucite”¹⁷. El a prevăzut că „Aliații victorioși în Balcani, înseamnă scurtarea războiului cu cel puțin șase luni”¹⁸.

Înfrângerea armatei I-a bulgare a determinat trimiterea pe frontul de la Salonic a unităților militare germane, scoase din dispozitivul de luptă de pe frontul de vest. Armata I-a bulgară a fost transformată, la 13/26 septembrie, în Armata a XI-a germană, sub comanda generalului Winkler, completată cu forțe proaspete, reorganizată și mai bine înarmată¹⁹. În fața ei s-a aflat armata aliată franco-anglo-italiano-sârbo-rusă, mai slabă numeric și cu mari probleme de organizare, comunicare, dotare cu armament, muniție și hrană, la care s-a adăugat epidemia de malarie. În cadrul Armatei aliate de la Salonic, armata sârbă, redusă la 34738 combatanți, total dependentă de Marii Aliați în ceea ce privește dotarea și întreținerea, a fost, poate, singura armată dornică să lupte, fapt dovedit în cursul celor trei ani cât a luptat alături de aliați la Salonic. După înfrângerile și pierderile suferite în timpul celor șase săptămâni de lupte crâncene, neîntrerupte și pierderea unor poziții puternic fortificate pe crestele munților, armata bulgară a fost demoralizată și capacitatea ei de luptă a fost scăzută. În schimb, armata sârbă, chiar dacă a suferit pierderi grele în timpul luptelor și din cauza malariei, totuși, și-a menținut capacitatea de luptă și a fost dornică să treacă de „poarta libertății”, pe care a deschis-o la vârful Kaimakčalan ca să ajungă în patria ocupată de inamici.

Succesul obținut cu atâtea sacrificii trebuia valorificat prin cucerirea spațiului cuprins între muntele Baba și arcul râului Crna Reka, un teren care a creat greutate și celor care au atacat și celor care s-au apărat, pe de o parte, mlaștină, la vale și stânci golașe pe coasta de sud a muntelui Selečka. A fost un sector de front important pentru că, prin cucerirea lui, trupele de sub comanda generalului Sarraïl și-au deschis calea spre orașul Prilep și valea râului Vardar, amenințând întregul front inamic. De aceea comandamentul Armatei a XI-a germană a folosit pentru apărare pe acest sector al frontului macedonian, pe lângă bulgari, trupele germane aduse de pe alte fronturi²⁰. La 20 septembrie/3 octombrie 1916, Comandamentul Suprem sârb a ordonat Armatelor I-a și a III-a sârbe să urmărească energic inamicul, iar Armata a II-a să ocupe pozițiile inamice, pe linia munților Koziak-Veternik-Dobro polje²¹. Trupele sârbe au înaintat încet spre pozițiile inamice, în timp ce Armata franco-rusă de sub comanda generalului Cordonier a evitat angajarea în luptă sub diverse pretexte. La 6/18 octombrie 1916 Divizia Vardar a atacat pozițiile puternic întărite de bulgari de lângă satul Brod și le-a cucerit după lupte grele la baionetă. „Trupele sârbe, continuându-și înaintarea, au ajuns până la satul Brod și au făcut vreo 100 de prizonieri. După două asalturi, bulgarii au reușit să

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Миливоје Алимпић, 1967, *op. cit.*, стр. 188.

²⁰ *Ibidem*, стр. 188.

²¹ *Ibidem*, стр. 208.

intre în sat, dar în urma luptei corp la corp cu sârbii, au fost izgoniți”, și-a informat cititorii ziarul *Universul*, la 12/25 septembrie 1916²².

Armata franco-rusă a rămas inactivă, deși generalul Cordonier a fost înlocuit, din ordinul generalului Sarrail, cu generalul francez Lebloi. Bulgarii au suferit o înfrângere care i-a demoralizat, au pierdut câteva sute de oameni, mari cantități de material de război și le-a scăzut prestigiul în fața aliaților germani²³. Succesul obținut de Armata I-a sârbă, sub comanda voievodului Živojin Mišić a creat condiții mai bune pentru apărare și atac armatelor sârbe și i-a ridicat prestigiul în ochii aliaților. Generalul Maurice Sarrail a scris în memoriile sale: „Sârbii mi-au dovedit că s-au priceput, au îndrăznit și au atacat”²⁴. Între 6/19-9/22 octombrie s-au desfășurat lupte grele între sârbi și germani pe râul Crna Reka²⁵.

Comandamentul Armatei a XI-a germane a înțeles că fără întăriri puternice nu i-ar fi putut alunga pe sârbi pe celălalt mal al râului²⁶. Armatele sârbă și franco-rusă au atacat pozițiile germano-bulgare, la 14/27 octombrie 1916. Trupele sârbești au întâmpinat o puternică rezistență din partea trupelor germane, dar trupele bulgare nu au fost hotărâte să lupte și sute de soldați au dezertat. După atacuri și contraatacuri la baionetă, ca să evite pierderi inutile, voievodul Živojin Mišić a cerut Comandamentului Suprem sârb să amâne atacul decisiv până când Armata I-a sârbă urma să primească întăriri, 5-6 regimente aliate, odihnite. Atacul a fost amânat pe 20 octombrie/2 noiembrie 1916, cu acordul generalului Sarrail²⁷. La 28 octombrie/10 noiembrie 1916 coloanele Diviziei Dunărene au reușit să spargă frontul în sectorul apărat de regimentul 55 bulgar și să ocupe pozițiile inamice. În noaptea de 10/11 noiembrie trupele germane au executat contraatacuri, cu scopul de a recupera artileria, dar fără succes²⁸. Luptele au continuat, la 29 octombrie/11 noiembrie, trupele germane și bulgare fiind obligate să se retragă pe ultima poziție de apărare, între cota 1 212 și satul Iveni. Divizia Dunăreană a luat prizonieri 8 ofițeri, 3 cadeți și 1164 soldați bulgari²⁹.

Succesul Diviziei Dunărene a făcut o breșă lată de opt km în frontul inamic, între pozițiile bulgare de pe linia cota 1 212 și satul Iveni și pozițiile germane de la satul Tepavci. Drumul spre orașul Prilep a fost deschis. Așa a fost pierdută o ocazie unică, ce apare rar în cursul războaielor, ca inamicul, după străpungerea frontului, să fie urmărit și înfrânt. Ca să oprească ofensiva trupelor sârbe, au fost aduse de pe diverse fronturi batalioane și regimente germane pentru că armata bulgară nu s-a dovedit la înălțimea misiunii ce i-a fost trasată de generalul Below³⁰.

²² „Universul”, București, an. XXXIV, 1916, nr. 253, 12/25 septembrie, p. 3.

²³ Миливоје Алимпих, *op. cit.*, стр. 209.

²⁴ G-ral Maurice, Sarrail, *Mon Comandament en Orient (1916-1918)*, 1920, p. 168.

²⁵ Миливоје Алимпих, *op. cit.*, стр. 213.

²⁶ *Ibidem*, стр. 218

²⁷ *Ibidem*, стр. 219

²⁸ *Ibidem*, стр. 233/стр. 233.

²⁹ Саво Скоко, Петар Опачић, 1990, *op. cit.*, стр. 211.

³⁰ XXX, 1933, *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, стр. 6 / XXX, 1931-1933 *Veliki rat Srbije za oslobodjenje i ujedinenje Srba, Hrvata i Slovenatsa*, izdanje Generalshtaba jugoslovenske voiske, Beograd, str. 6.

Lupte sângeroase s-au desfășurat pentru înălțimile Gruniș și cota 1050, între 7/20-9/22 noiembrie 1916. Trupele sârbești au ajuns la 80 m de ultimele tranșee germane, pe cota 1 050, dar nu au reușit să ocupe această înălțime dominantă. La 20 noiembrie/3 decembrie 1916 Divizia Drina a ocupat înălțimile Gruniș, obligând inamicul să se retragă fără luptă de pe alte poziții fortificate, fapt ce a permis armatei sârbe să înainteze spre nord³¹. Armatele sârbe, reduse numeric sub 20 000 ostași în total, după ce au suferit pierderi grele în timpul luptelor din august până la începutul lunii decembrie 1916, au fost obosite și nu au putut înfrânge trupele germane, care s-au apărat de pe înălțimi bine fortificate. De aceea, luptele din prima jumătate a lunii decembrie 1916 s-au încheiat cu un eșec pentru trupele sârbe, sprijinite de o Brigadă rusă și două Brigăzi franceze³². După surse germane, trupele germane au fost la capătul puterilor după șase săptămâni de lupte grele și marile pierderi suferite în confruntarea cu armata sârbă, în timp ce trupele bulgare în dezordine au părăsit, fără luptă, pozițiile ocupate³³. Generalul von Below a ordonat Armatei a XI-a germană, la 5/18 noiembrie 1916, ca la lăsarea întunericului să se retragă peste înălțimile de la nord-vest și vest de orașul Monastir. Germanii, părăsind Monastirul, au dat o lovitură morală grea aliaților bulgari, care au considerat această parte a Macedoniei ca spațiu național bulgar³⁴.

La 6/19 noiembrie, când s-a constatat că inamicul s-a retras sub protecția întunericului, Armata I-a sârbă și armata franco-rusă au intrat, concomitent, în orașul Monastir. Generalul Erich von Ludendorff a notat în jurnalul său: „La mijlocul lunii noiembrie 1916 trupele bulgare cedară și fură silite să se retragă în plină luptă pe poziția de la sud de Monastir. La 18 noiembrie orașul fu ocupat de sârbi. Armata bulgară primise o lovitură care o făcu să se clatine. Nu mai putea fi vorba de luat noi trupe bulgare ca să le întrebuițăm contra României”³⁵. Cucerirea masivului muntos Malka Nige și a regiunii de la poalele muntelui până la râul Crna Reka, cu orașul Monastir, a fost un important succes al frontului de la Salonic pentru că inamicul a pierdut pozițiile dominante de pe muntele Malka Nige și a fost obligat să treacă la apărare, până la marea ofensivă a Frontului de la Salonic, din septembrie 1918³⁶. Pentru sârbi eliberarea acestei fâșii de pământ sârbesc a însemnat un imbold pentru continuarea luptei până la eliberarea întregii țări de sub jugul bulgar, austro-ungar și german. Generalul Maurice Sarrail, în ordinul de zi, cu ocazia eliberării Bitoliei, a spus: „Sârbi, voi ați deschis primii drumul, voi ați fost primii care ați văzut dușmanul fugind și eforturile voastre au permis cucerirea Bitoliei [Monastir-n.a.]”³⁷.

³¹ Миливоје Алимпић, *op. cit.*, p. 235.

³² *Ibidem*, p. 241.

³³ *Ibidem*, p. 242.

³⁴ ХХХ, *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, 1933, p. 970, 971,

³⁵ G-ral Erich, Ludendorff, 1919, *Memoriile despre războiul mondial și prăbușirea Germaniei*, [f.l.], [f.a.], p. 347.

³⁶ Миливоје Алимпић, *op. cit.*, p. 246.

³⁷ G-ral Maurice, Sarrail, *Mon Comandament en Orient (1916-1918)*, 1920, p. 168.

Între 30 noiembrie/13decembrie-7/20 decembrie luptele de pe frontul de la Salonic au stagnat din cauza condițiilor atmosferice și a rezistenței tot mai puternice, opuse de trupele Armatei a XI-a germane. Treptat, și pe acest front s-a trecut la război de poziții ca și pe frontul de vest și pe frontul italian³⁸. (Inactivitatea armatei britanice și refuzul italienilor de a lupta, au dus la pierderea ocaziei de a sparge frontul bulgaro-german, fapt remarcat de istoricii militari germani, atunci când armata sârbă, în plină ofensivă, i-a obligat pe bulgari și germani să părăsească în dezordine, succesiv, poziții întărite, considerate inexpugnabile³⁹. Armata sârbă nu a putut înainta singură departe de lagărul de la Salonic pentru că a fost prea slabă numeric și epuizată după cinci luni de lupte neîntrerupte, iar forțele aliate nu au fost hotărâte să lupte sau nu li s-a permis să lupte de către guvernele și comandamentele supreme din Franța, Anglia și Italia, care au considerat că decizia finală se va lua pe frontul de vest, nu pe un front secundar ca cel de la Salonic. Armata sârbă a avut pierderi grele în timpul luptelor neîntrerupte: 7206 morți inclusiv 279 ofițeri, 23640 răniți inclusiv 917 ofițeri și 1705 dispăruți, dintre care 21 ofițeri. În total, au fost scoși din luptă 32 551 ofițeri și soldați sârbi⁴⁰. În schimb, armata sârbă a reușit să străpungă de mai multe ori liniile inamice și a pătruns 40 km în adâncimea frontului inamic. Trupele bulgaro-germane au pierdut în cursul luptelor, din toamna anului 1916, pe frontul de la Salonic 68000 ostași, din care 8685 prizonieri, inclusiv 1000 germani⁴¹.

În lucrările istoricilor români din ultimii 90 de ani una dintre explicațiile înfrângerii suferite de armata română în campania de toamnă 1916 a fost inactivitatea armatelor aliate de pe frontul de la Salonic. Am încercat să demonstrăm că nu generalul Maurice Sarrail a fost vinovat că pe frontul de la Salonic nu a fost declanșată ofensiva, așa cum s-au angajat Marii Aliați, când au semnat Convenția de alianță cu România, la 4/17 august 1916. El nu a avut decât formal comanda asupra trupelor aliate, ori, cu excepția armatei sârbe, care a dorit să se întoarcă mai repede în Serbia, celelalte armate aliate au preferat să aștepte ca pe fronturile principale să fie obținute succese decisive, ca apoi să intre în acțiune contra trupelor bulgare. De aceea, generalul Maurice Sarrail a și ordonat doar armatei sârbe, care a dorit să lupte, să execute ofensiva cu sprijinul unor mari unități franceze și ruse. Armata sârbă a luptat cu vitejie și hotărâre între august-decembrie 1916 și a obținut succese care ar fi permis spargerea frontului inamic și scoaterea Bulgariei din război, dacă i s-ar fi alăturat armatele engleze, franceze și italiene care au rămas inactive. C., Kirițescu a apreciat, în lucrarea *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II:

³⁸ Миливоје Алимпић, *op. cit.*, p. 246.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 249

⁴¹ Петар Опачић, *Србија, Солнски фронт и уједињење*, 1990, p. 48.

În cazul unei puternice ofensive ruso-române, pornită de la frontiera dobrogeană înspre sud și o acțiune simultană și convergentă a armatei generalului Sarrail de la sud la nord ar fi adus rezultate incalculabile. Armata lui Sarrail nu era capabilă de o acțiune în stil mare. Ea a primit însărcinarea de a întreprinde împotriva frontului bulgar numai acțiuni demonstrative spre a fixa aici cât mai multe forțe bulgare⁴².

În luna decembrie 1916, după înfrângerea armatelor româno-ruse în câmpia Dunării și Dobrogea, odată cu creșterea rezistenței inamicului pe frontul de la Salonic, șansele ca Bulgaria să fie scoasă din luptă au scăzut și de aceea generalul Sarrail a ordonat oprirea ofensivei armatei sârbe. La mijlocul lunii octombrie 1916 regentul Aleksandar s-a adresat guvernului rus cu rugămintea să intervină pe lângă guvernele francez și englez să trimită câteva divizii la Salonic cu scopul de a declanșa ofensiva hotărâtoare contra Bulgariei ca, astfel, să se reducă presiunea militară asupra României. La Conferința de la Chantilly, din noiembrie 1916, guvernele englez și francez au adoptat decizia ca pe frontul de la Salonic să fie declanșată ofensiva cu scopul de a scoate Bulgaria din război și de a ajuta, astfel, România să reziste presiunii armatelor Puterilor Centrale. Dar ajutorul militar promis a sosit abia în primăvara anului 1917⁴³. Pentru că apelurile Comandamentului Suprem sârb către Marii Aliați nu au găsit înțelegere, Armata orientală de la Salonic a fost obligată să se pregătească pentru o nouă, eventuală, ofensivă bulgaro-germană⁴⁴. Cele două armate aliate, luptând la sute de km distanță una de alta, s-au ajutat reciproc, blocând trupele inamice din fața lor și împiedicându-le astfel să se deplaseze de pe frontul românesc pe frontul de la Salonic și viceversa. Generalul Erich, von Ludendorff a recunoscut după război, „Frontul macedonian se întări întrucâtva, dar din nenorocire numai cu prețul întrebuițării câtorva batalioane germane, dar a căror lipsă fu dureros simțită în România”⁴⁵.

Colaborarea militară între armatele română și sârbă în cursul campaniei de toamnă 1916 s-a realizat pe frontul dobrogean și a demonstrat că lupta împotriva dușmanului comun poate duce la realizarea obiectivelor lor de război. La ședința reprezentanților armatelor Puterilor Centrale de la Pless, la 15/28 iulie 1916, a fost adoptată decizia ca mareșalul August von Mackensen să fie numit comandant al Grupului de armate care s-a concentrat la frontiera de sud a României. La insistențele Comandamentului Suprem german s-a decis ca Armata a III-a bulgară să atace energic și să ocupe Dobrogea și abia după aceea să treacă Dunărea și să participe la ofensiva spre București⁴⁶. Legațiile Germaniei și Austro-Ungariei au făcut eforturi disperate ca să determine România să-și mențină neutralitatea sau să se alăture Puterilor Centrale contra Antantei⁴⁷. Preventiv, încă din decembrie 1914,

⁴² Constantin Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916- 1919*, vol. II, 1922, p. 163.

⁴³ Петар Опачић, Србија, Солнски фронт и уједињење, 1990, p. 47.

⁴⁴ *Ibidem*, стр. 49/стр. 49.

⁴⁵ G-ral Erich, von Ludendorff, *op. cit.*, p. 347.

⁴⁶ G-ral Radu, Rosetti, *Cultura militară. Ce spune mareșalul Mackensen despre operațiile contra României*, 1938, p. 22.

⁴⁷ *Ibidem*.

la cererea primului-ministru maghiar, contele Istvan Tisza, au fost luate măsuri pentru întărirea frontierei de sud-est a Ungariei, dovadă că s-a așteptat un atac din partea României⁴⁸. Armata austro-ungară și germană, concentrată în vara anului 1915 în Banat, a amenințat, deopotrivă, Serbia și România⁴⁹. După ocuparea Serbiei, în decembrie 1915, de către armatele austro-ungare, germane și bulgare, România a rămas izolată între cele două tabere militare, ce s-au aflat în război. La frontiera româno-bulgară a fost concentrată Armata a III-a bulgară care a primit întăriri germane și turcești, având ca obiectiv apărarea nordului Bulgariei și participarea la război contra României, dacă ar fi ieșit din neutralitate⁵⁰.

Guvernul român a cerut sprijinul Antantei pentru apărarea frontierei de sud a României, având ca scop concentrarea armatei române la frontiera austro-ungară și să lupte doar contra Monarhiei, ca să elibereze Banatul, Transilvania și Bucovina⁵¹. În acest sens s-a cerut și s-a obținut acordul Antantei ca o armată rusă să apere Dobrogea de un eventual atac bulgar, iar la 10 zile după intrarea României în război să ocupe linia Rusciuc-Șumla-Varna, ca să asigure frontiera de sud a României cât timp armata română a luptat la nord și est de Carpați⁵². (Comandamentul Suprem al armatei ruse a preferat ca România să rămână neutră pentru că armata română nu a fost pregătită pentru război și aceasta a însemnat că ar fi avut nevoie de ajutor militar din partea Rusiei⁵³. Comandamentul Suprem rus a hotărât să trimită în Dobrogea Corpul 47 armată rus, format din Divizia a 61-a infanterie, Divizia a 3-a cavalerie rusă și Divizia 1-a de voluntari sârbi, cu un efectiv de aproximativ 50 000 oameni⁵⁴. Generalul A. M., Zaioncikovski și-a dat seama imediat ce valoare combativă are Corpul 47 armată rus al cărui comandant a fost numit. El i-a scris un raport generalului Mihail Vasilievici Alexeev, șeful Marelui Stat Major rus:

Corpul format dintr-o divizie de rezervă și alte unități strânse în grabă joacă rolul de reprezentant al armatei rusești și va fi posibil ca să intre curând în luptă cu bulgarii, pentru care ar fi foarte măgulitor să dobândească un succes contra rușilor, scop în care ei vor lua toate măsurile. Eu înțeleg foarte bine silințele Dumneavoastră de a nu trimite nicio trupă pentru România. Un Corp ca cel format acum va pune după adâncă mea convinegre într-o lumină rea puterea rusească. Rog să fiu ridicat de la comanda Corpului 47 armată⁵⁵.

Generalul A. M., Zaioncikovski a înțeles că pentru Rusia era preferabil ca frontul să fie cât mai scurt și mai aproape de baza de aprovizionare și, de aceea, de la începutul campaniei militare din Dobrogea, s-a străduit să retragă trupele din

⁴⁸ *Ibidem*, p. 69.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Constantin, Kirîțescu, *op.cit.*, p. 161.

⁵¹ Victor, Atanasiu, Anastasie, Iordache, Mircea, Iosa, Ion M., Oprea, Paul, Opreșcu, *România în primul război mondial*, București, Editura Militară, 1979, p. 126.

⁵² A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 20/1916, f. 1-6.

⁵³ Constantin, Kirîțescu, *op.cit.*, p. 162.

⁵⁴ G-ral G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial 1916-1918*, 1937, p. 281.

⁵⁵ *Ibidem*.

subordinea sa spre nord, chiar și atunci când s-a profilat o victorie sigură asupra Armatei a III-a bulgare. Dacă părerea generalului A. M., Zaioncikovski a fost pe deplin justificată în ce privește calitatea celor două divizii ruse, nu același lucru s-a putut spune despre Divizia de voluntari sârbi în care au fost încadrați doar voluntarii sârbi, croați, musulmani, sloveni, cehi și slovaci, care au dorit să lupte contra inamicului comun, Bulgaria și Austro-Ungaria⁵⁶.

Voluntarii, foști soldați și ofițeri austro-ungari, au fost conștienți la ce pericole se expun, atât ei cât și familiile lor, rămase pe teritoriul Austro-Ungariei, dacă sunt luați prizonieri pe câmpul de luptă din Dobrogea. De aceea ei au preferat să lupte până la ultima picătură de sânge sau sinuciderea, când erau în pericol să fie luați prizonieri de către bulgari sau germani. Divizia I-a de voluntari sârbi s-a format la Odessa, la 21 februarie 1916⁵⁷. Comandamentul Suprem sârb l-a numit pe colonelul Stevan, Hađić comandant al acestei divizii și l-a trimis cu un grup de ofițeri sârbi în Rusia⁵⁸. La 3/16 mai 1916, Nikola Pašić, primul-ministru al Serbiei, a vizitat Divizia I-a de voluntari sârbi la Odessa, vizitată apoi și de generalul Brusilov, la 8/21 mai 1916⁵⁹. (Personal, țarul Nicolae al II-lea a trecut în revistă trupele Diviziei I-a de voluntari sârbi, la 10/23 mai 1916 și a apreciat că a fost o mare unitate de elită, bine echipată, instruită, disciplinată și hotărâtă să lupte contra inamicului comun oriunde i se va cere⁶⁰. La 14 iulie 1916 Comandamentul Suprem rus cu acordul Comandamentului Suprem sârb a decis ca Divizia I-a de voluntari sârbi să lupte în cadrul Corpului 47 armată rus pe câmpul de luptă din Dobrogea⁶¹.

Din considerație pentru Bulgaria, Corpul 47 armată rus nu a fost concentrat la frontiera româno-bulgară înainte ca România să declare război Austro-Ungariei. (Constantin Kirișescu, *op. cit.*, p.163) Ba, dimpotrivă, atât în Rusia cât și în România a predominat iluzia că Bulgaria nu va îndrăzni să lupte contra Rusiei și nu va ataca România dacă la frontiera româno-bulgară va apărea armata rusă. (*Ibidem.*) Pe de altă parte, guvernul bulgar a făcut declarații false că a dorit să cultive relații de prietenie și bună vecinătate cu România, când, de fapt, și-a încheiat pregătirile pentru atacarea României, după cum a recunoscut mai târziu Vasil Radoslavoff⁶². România a declarat război, la 14/27 august 1916, doar Austro-Ungariei, dar a doua zi, la 15/28 august 1916, Germania și Turcia, solidare cu Austro-Ungaria, au declarat ele război României⁶³. Bulgaria a intrat în război contra României „cu întârziere și cu oarecare șovăire” apreciază istoricul C. Kirișescu⁶⁴. După patru zile de așteptare și nesiguranță, la 19 august/1 septembrie 1916,

⁵⁶ Никола Б. Поповић, 1977, *Југословенски добровољци у Русији 1914-1918*, p. 55.

⁵⁷ М., Марковић, 1931, *Добровољачки покрет у светском рату*, стр. 9.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 18.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 19.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 164.

⁶³ Victor, Atanasiu, Anastasie, Iordache, Mircea, Iosa *et alii*, *op. cit.*, p. 157.

⁶⁴ Constantin, Kirișescu, *op. cit.*, p. 163.

Bulgaria a declarat război României⁶⁵. Dar primele atacuri armate au fost dezlănțuite în noaptea de 18/19 august-31 august/1 septembrie 1916, contra pichetelor de grăniceri românești⁶⁶. Armata a III-a bulgară, o divizie și o brigadă germană, a trecut frontiera României înainte de prezentarea oficială a declarației de război, la 19 august/1 septembrie 1916⁶⁷.

Frontiera dobrogeană a fost apărată de trupele Diviziilor 17, 9 și 19 infanterie române cu un efectiv total de 72000 oameni. Divizia a 17-a română sub comanda generalului C. Teodorescu a fost izolată la Turtucaia și prinsă într-o cursă din care nu a putut scăpa pentru că nu a avut mijloace ca să treacă pe malul românesc al Dunării sau să se retragă spre Silistra, fiind încercuită de o numeroasă armată bulgaro-germană. După cinci zile de lupte sângeroase „cetatea Turtucaia a căzut în mâinile noastre, la 24 august/6 septembrie 1916, la ora 14³⁰”, preciza comunicatul oficial bulgar, din 25 august/7 septembrie⁶⁸. Armata română a pierdut 426 ofițeri și 25000 soldați luați prizonieri, 100 tunuri și 62 mitraliere la care se adaugă câteva mii de morți și dispăruți⁶⁹. Cetatea Silistra a fost apărată de Divizia a 9-a română, sub comanda generalului Basarabescu. După ce a căzut Turtucaia, un consiliu de război ținut la Silistra în noaptea de 25/26 august, 7/8 septembrie a decis ca, la 26 august/8 septembrie 1916, să fie evacuată Silistra și Divizia a 9-a să se retragă la vechea frontieră dobrogeană⁷⁰. Feldmareșalul August von Mackensen a scris în lucrarea *Scrisori și însemnări* că strălucitul succes de la începutul campaniei a decis asupra mersului operațiilor din Dobrogea. După ocuparea orașului Silistra, pe care-l considera un loc fără importanță militară, feldmareșalul a notat în jurnalul său: „Ținta mea este acum linia Constanța-Cernavodă, numai după aceea mă voi putea gândi la trecerea Dunării și [la] un marș asupra Bucureștiului”⁷¹.

Bulgarii au cucerit orașul Bazargic, la 22 august/4 septembrie 1916. La 23 august/5 septembrie 1916 generalul A.M. Zaiioncikovski i-a ordonat generalului Arghirescu ca în colaborare cu Divizia 61 infanterie rusă și Divizia a 3-a cavalerie rusă să cucerească orașul Bazargic⁷². Atacul trupelor româno-ruse a fost respins cu pierderi grele, pentru că au atacat frontal pozițiile bine întărite ale Detașamentului Varna, condus de generalul Kantargieff⁷³. În timp ce la frontiera dobrogeană se desfășurau lupte crâncene, la 16 august/ 29 august 1916 a început transportul celor patru regimente ale Diviziei I-a de voluntari sârbi de la Reni până la Cernavodă cu șlepurile pe Dunăre⁷⁴. Divizia sârbă, cu un efectiv de 18 510 ofițeri, subofițeri și

⁶⁵ *Ibidem*, p. 164.

⁶⁶ G-ral G.A., Dabija, *op. cit.*, p. 280.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 281

⁶⁸ *Ibidem*, p. 283.

⁶⁹ Constantin, Kirițescu, *op. cit.*, p. 187.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 196.

⁷¹ A.N.I.C., fond personal general Arthur Văitoianu, dos 4, f. 5.

⁷² G-ral G. A., Dabija, *op. cit.*, p. 302.

⁷³ Constantin, Kirițescu, *op. cit.*, p. 196.

⁷⁴ M., Маркович, *op. cit.*, стр. 20.

soldați de naționalitate sârbă, croată, slovenă, cehă, slovacă, s-a regrupat, la 20 august/2 septembrie 1916, la Medgidia⁷⁵. După un marș forțat de trei zile Divizia sârbă a ajuns pe câmpul de luptă, în apropiere de Bazargic, după ce a străbătut o distanță de 130 km⁷⁶. Divizia I-a sârbă a intrat în luptă pentru recucerirea orașului Bazargic, la 25 august/7 septembrie, alături de Divizia a 19-a română și Divizia a 61-a rusă⁷⁷.

Generalul G. A., Dabiija a scris despre contribuția Diviziei de voluntari sârbi la înfrângerea bulgarilor în bătălia pentru Bazargic: „La ora 8³⁰ trupele Brigăzii I-a sârbe atacă Brigada I-a a Diviziei a 6-a bulgară a generalului Popoff și provoacă mari pierderi ambelor regimente bulgare, între care Regimentul 36 este pus în debandadă”⁷⁸. Brigada I-a bulgară s-a retras în dezordine 3,5-6 km spre sud, urmărită de regimentele sârbești. Cât de crâncene au fost luptele de la Kara-Sinan o dovedesc pierderile suferite de Divizia sârbă și Divizia a 6-a bulgară. Divizia sârbă a pierdut, la 25 august/7 septembrie, 8 ofițeri, morți și 25, răniți, 176 soldați morți, 122 dispăruți și 1 310 răniți, în total 1951 oameni scoși din luptă⁷⁹.

După datele oferite de generalul T. Kantargieff în lucrarea *Varna-Baladja-Dobrici*, din anul 1924, Divizia a 6-a bulgară a pierdut 14 ofițeri, morți, 52 ofițeri, răniți, 384 soldați morți, 1665 răniți, 256 dispăruți, în total 2371 oameni scoși din luptă⁸⁰. În timp ce Divizia sârbă a luptat și a învins Divizia a 6-a bulgară, Divizia a 61-a rusă și Divizia a 19-a română au rămas inactive toată ziua pentru că au fost oprite de focul infanteriei și artileriei bulgare care ocupa poziții întărite la nord de orașul Bazargic⁸¹. Grupul de Est al Armatei a III-a română, la ordinul generalului A.M., Zaiioncikovski, s-a retras la o zi de marș la nord de Bazargic⁸². După bătălia pentru Bazargic, generalul A. M., Zaiioncikovski l-a felicitat pe colonelul Stevan, Hادیć pentru excelenta prestație a diviziei sârbe în timpul luptelor cu bulgarii⁸³. A fost prima luptă la care au participat umăr la umăr ostași români, sârbi și ruși. Pentru bulgari apariția pe câmpul de luptă a Diviziei sârbești a fost o surpriză neplăcută, care la început a provocat nedumerire, apoi panică pentru că ostașii bulgari au fost convinși de propaganda oficială bulgară că Serbia și armata sârbă nu mai exista, după înfrângerea ei în decembrie 1915⁸⁴.

Având în vedere că operațiunile militare din Dobrogea nu au putut fi conduse cu succes de la București, unde s-a aflat Comandamentul Armatei a III-a

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 21.

⁷⁷ Никола Б., Поповић, *op. cit.*, стр. 68.

⁷⁸ G-ral G. A., Dabiija, *op. cit.*, p. 309, 310.

⁷⁹ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *Југословенски добровољачки корпус у Русији*, 1954, p. 52.

⁸⁰ Никола Б., Поповић, *op. cit.*, p. 78.

⁸¹ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, p. 53.

⁸² Constantin, Kirișescu, *op. cit.*, p. 198.

⁸³ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, p. 58.

⁸⁴ *Ibidem*.

române a generalului M. Aslan, regele Ferdinand I-a numit pe generalul A.M. Zaionciovski, la 27 august/9 septembrie, comandant al Armatei de Dobrogea, formată din Corpul 47 armată rus și Diviziile a 9-a și a 19-a românești⁸⁵. Practic, apărarea Dobrogei a fost încredințată unui general rus, obligat să promoveze interesele Comandamentului Suprem rus, adică să scurteze cât mai mult frontul, chiar cu prețul cedării căii ferate Cernavodă-Constanța în mâinile inamicului. Generalul Zaionciovski, în loc să ordone ocuparea Bazargicului părăsit de bulgari și apărarea Silistrei, a ordonat retragerea trupelor Armatei de Dobrogea pe o nouă linie de apărare, între Lacul Oltina, la Dunăre, până la orașul Mangalia, pe țărmul Mării Negre⁸⁶. La 28 august/10 septembrie, după trei zile de relativă liniște, Divizia sârbă a ocupat pozițiile de apărare între satul Hardali și satul Aptaat. La dreapta, până la Dunăre, se afla Divizia a 9-a română, iar la stânga, Divizia a 61-a rusă⁸⁷.

Armata a III-a bulgară a suferit în luptele de la Turtucaia, Kurtbunar și Bazargic pierderi grele, aproximativ 300 ofițeri și 11 484 subofițeri și soldați, adică 20% din efectivul ei⁸⁸. De aceea, generalul A. Toșeff nu s-a grăbit să declanșeze un nou atac împotriva Armatei de Dobrogea până nu-i soseau întăririle și artileria grea germană. Abia la 30 august/12 septembrie Armata a III-a bulgară a înaintat spre nord, până când a intrat în contact cu subunitățile avansate ale Armatei de Dobrogea⁸⁹. Generalul A. Toșeff a ordonat diviziilor bulgare să declanșeze atacul, la 31 august/13 septembrie 1916⁹⁰. (Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, стр. 61/Јованович, Илија, Рајкович, Стеван, Рибар, Велико, 1954, *op. cit.*, стр. 61).

În fața Diviziei sârbe se afla Divizia a 4-a bulgară care a atacat pozițiile sârbești în zorii zilei de 31 august/13 septembrie, reușind să ocupe pozițiile înaintate, unde a fost oprit. Concomitent, a fost atacată și Divizia a 9-a română de către Divizia 1-a bulgară⁹¹. La ora 15³⁰ generalul Simansky a ordonat colonelului Stevan Hادیć să ajute Divizia a 9-a română: „Comandantului Diviziei sârbești! Divizia a 9-a română este în situație grea. De energia atacului Dumneavoastră depinde salvarea Diviziei a 9-a română”⁹². La miezul nopții de 30/31 august-12/13 septembrie 1916, generalul A.M. Zaionciovski a ordonat executarea contraloviturii spre Cranova cu cele trei divizii ale Corpului 47 armată rus⁹³. La dreapta Diviziei sârbe trebuiau să intre în luptă unitățile Diviziei a 2-a române, transferate pe frontul dobrogean. Generalul A. Toșeff a ordonat Armatei a III-a bulgare, ale

⁸⁵ XXX, *Историја II. Југословенског (29. пешадијског) пука и његове борбе у Добруци и на Солунском Фронту*, 1920, p. 13.

⁸⁶ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 60.

⁸⁷ G-ral G. A., Dabiја, *op. cit.*, p. 306.

⁸⁸ Никола Б. Поповић, *op. cit.*, стр. 81.

⁸⁹ G-ral G. A., Dabiја, *op. cit.*, p. 319.

⁹⁰ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, стр. 61.

⁹¹ G-ral G. A., Dabiја, *op. cit.*, p. 319.

⁹² Никола Б., Поповић, *op. cit.*, стр. 89.

⁹³ *Ibidem*, стр. 91.

cărei unități și-au petrecut noaptea de 30/31 august – 12/13 septembrie 1916 în apropiere de liniile de apărare ale Armatei de Dobrogea, să declanșeze un atac energic în dimineața zilei de 1/14 septembrie 1916⁹⁴.

Concomitent, colonelul Stevan Hadjić a ordonat celor două brigăzi sârbe să se pregătească pentru executarea ordinului primit de la comandantul Armatei de Dobrogea. La 1/14 septembrie Brigada 1-a sârbă s-a pregătit pentru atac. După o puternică pregătire de artilerie, infanteria sârbă i-a atacat pe bulgari, care la ora 10 și-au părăsit în dezordine pozițiile ocupate, lăsând în urmă: 8 tunuri cu tragere rapidă, 6 mitraliere, mulți răniți, mult material de război, puști și muniție⁹⁵. În același timp, Regimentul 1 sârb a atacat din flanc Regimentul 25 bulgar care ataca, la satul Dobromirul din Deal, pozițiile Diviziei a 9-a române și i-a obligat să se retragă spre vest⁹⁶. Brigada 1-a a Diviziei a 4-a bulgare a declanșat un puternic bombardament asupra pozițiilor Brigăzii a 2-a a Diviziei sârbe. La ora 9, infanteria bulgară a declanșat atacul și pe tot frontul de la satul Hardali la satul Aptaat s-au declanșat lupte crâncene, dar atacul bulgar a fost oprit la ora 12. Abia la ora 18 bulgarii au declanșat un nou atac asupra Brigăzii a 2-a sârbe, dar, întâmpinați cu un puternic foc de artilerie și infanterie, bulgarii au fost opriți și apoi respinși⁹⁷. Pe frontul Brigăzii 1-a sârbe trupele bulgare s-au retras, după ora 10, spre satul Teke Deresi pe care l-au părăsit și au lăsat în urmă o bogată pradă de război, cu care soldații Regimentului 2 sârb și-au completat echipamentul și armamentul. Prin atacul reușit al Brigăzii 1-a sârbe a fost spart frontul bulgar în sectorul între Diviziile 1 și a 4-a bulgare⁹⁸.

Succesul Brigăzii 1-a sârbe nu a fost valorificat pentru că la dreapta ei unitățile Diviziei a 9-a române s-au retras în panică până la Adamclisi, sub focul artileriei Brigăzii germane a colonelului Bode, iar unitățile Diviziei a 2-a române, trimise în grabă de la Cernavodă să ocupe poziții pe Dealul Beilicului, au fost obligate să se retragă odată cu Divizia a 9-a spre Rasova⁹⁹. Generalul Zaioncikovski a apreciat că „rușii și sârbii continuă atacurile lor, dar, din cauza retragerii Diviziei a 9-a, poziția lor este foarte gravă”¹⁰⁰. De aceea, la ora 17⁵⁰ generalul Zaioncikovski a ordonat retragerea pe pozițiile întărite înainte de război pe linia Rasova-Cobadin-Lacul Tuzla¹⁰¹. Divizia sârbă a fost trimisă să ocupe pozițiile de pe lângă satul Cocargea. Retragera pe noile poziții s-a desfășurat în noaptea de 1/14 – 2/15 septembrie 1916 nestingherită de inamic¹⁰². În luptele de la Hardali și Teke Deresi cele două brigăzi ale Diviziei sârbe au pierdut 12 ofițeri și 46 soldați morți, 11

⁹⁴ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, стр. 63.

⁹⁵ G-ral G. A., Dabiја, *op. cit.*, p. 322.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 323.

⁹⁷ (Никола Б., Поповић, *op. cit.*, стр. 95.

⁹⁸ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, стр. 65.

⁹⁹ *Ibidem*, стр. 67, стр. 67.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ G-ral G. A., Dabiја, *op. cit.*, p. 324.

¹⁰² *Ibidem*.

ofițeri și 507 soldați răniți și 85 soldați dispăruți, în total 651 oameni scoși din luptă¹⁰³. Sacrificiul voluntarilor sârbi nu a fost zadarnic pentru că ei au salvat Divizia a 9-a română, pe punctul de a fi zdrobită și a ajutat Divizia a 61-a rusă să apere pozițiile de la Devegikioi, puternic atacate de Divizia a 6-a bulgară¹⁰⁴.

Spargerea frontului bulgar de către Brigada 1-a sârbă a provocat criza Armatei a III-a bulgare pentru că a atras asupra sa Regimentele 6, 16 și 25 bulgare care atacau Divizia a 9-a română, iar Brigada a 2-a sârbă a reținut în fața ei Brigada 1-a a Diviziei a 4-a bulgare care ar fi atacat Divizia a 61-a rusă care apăra satul Devegikioi¹⁰⁵. Generalul A.Toșeff în lucrarea *Acțiunile armatei a III-a în Dobrogea în anul 1916* a recunoscut că puțin a lipsit ca armata sa să treacă de la atac la apărare, iar generalul T. Kantargieff scrie în lucrarea *Varna-Baladja-Dobruci* din 1923, că succesul Diviziei sârbe a adus într-o situație grea nu numai Divizia 1-a bulgară, ci întreaga Armată a III-a bulgară, ca urmare a străpungerii frontului de către voluntarii sârbi, la 2/15 septembrie 1916¹⁰⁶. Acesta a fost al doilea succes militar al Diviziei sârbe, care a rămas nevalorificat pentru că generalul Zaiocikovski era obligat să ordone retragerea succesivă pe noi poziții de apărare, deoarece trupele rusești și Divizia a 9-a română erau predispuse să se retragă, sub presiunea inamicului și mai ales a artileriei sale grele. Mareșalul August von Mackensen a ordonat trupelor germano-bulgare de pe frontul dobrogean, la 2/15 septembrie 1916, să urmărească inamicul și să-l gonească dincolo de calea ferată Cernăvodă-Constanța¹⁰⁷. În acest sens, generalul A.Toșeff a dat ordin ca Diviziile 1-a și a 4-a bulgare să înainteze spre satul Cocargea, unde și-a propus să spargă frontul Armatei de Dobrogea ca apoi să încercuiască și să nimicească trupele româno-ruso-sârbe și să pună stăpânire pe calea ferată Cernăvodă-Constanța¹⁰⁸.

Divizia sârbă, cu doar 3 regimente, a ocupat poziții de apărare în jurul satului Cocargea, la dreapta ei se afla Divizia a 9-a română, la stânga ei se afla Divizia a 61-a rusă și Divizia a 19-a română¹⁰⁹. În zilele de 2/15, 3/16 și 4/17 septembrie 1916 pe front domnea acalmia dinaintea furtunii¹¹⁰. La 2/15 septembrie 1916, trupele inamice bulgaro-germane și turcești s-au apropiat de pozițiile de apărare ale Armatei de Dobrogea¹¹¹. Armata de Dobrogea a fost formată din Diviziile române 2, 5, 9, 12, 15 și 19, Brigada a 5-a cavalerie română, Diviziile 61 și 115 infanterie ruse, Divizia a 3-a cavalerie rusă și Divizia sârbă, cu 101 baterii de câmp și 3 baterii grele. Armata a III-a bulgaro-germano-turcă, era formată din Diviziile 1, 4, 6 bulgare, Brigada germană Bode, Divizia a 15-a și a 25-a turcă, Divizia 1-a

¹⁰³ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 68.

¹⁰⁴ G-ral G. A., Dabiја, *op.cit.*, p. 327.

¹⁰⁵ Никола Б. Поповић, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 70.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ G-ral G. A., Dabiја, *op.cit.*, p. 327.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 72.

cavalerie bulgară, cu 43 baterii de câmp și 11 baterii grele¹¹². Generalul A.Toșeff a dat ordinul de operații nr. 29, pentru atacul de la 4/17 septembrie 1916, cu scopul de a sparge frontul Armatei de Dobrogea și să atingă cât mai repede calea ferată Cernavodă-Medgidia¹¹³. După succesele din 5/18 septembrie 1916 generalul A.Toșeff și-a propus să spargă frontul Armatei de Dobrogea, în sectorul apărat de Divizia a 9-a română și Divizia sârbă, două divizii decimate și oboșite, iar pe restul frontului a executat acțiuni demonstrative¹¹⁴. În seara zilei de 4/17 septembrie 1916 Brigada a 2-a din Divizia 1-a bulgară, sub comanda colonelului Ţonkoff, a atacat pozițiile ocupate de ostașii regimentului 1 sârb și ostașii flancului stâng al Diviziei a 9-a română¹¹⁵. Luptele la baionetă au fost înverșunate și situația regimentului 1 sârb a devenit critică¹¹⁶. În ajutorul regimentului 1 sârb comandantul Brigăzii 1-a sârbă a trimis două companii din rezerva Diviziei de sub comanda căpitanului Danilo Nenadović, care a reușit să-i oprească pe bulgari¹¹⁷. Generalul Toșeff a recunoscut în lucrarea sa *Acțiunile Armatei a III-a bulgară în Dobrogea în anul 1916*, că „Regimentul 16 bulgar a fost complet zdrobit” în urma acestui contraatac neașteptat al sârbilor¹¹⁸.

La 5/18 septembrie 1916 artileria grea bulgară a bombardat pozițiile sârbești și a reușit să-i reducă la tăcere artileria. Infanteria sârbă a rezistat bine la focul artileriei bulgare care a distrus punctele de observație, cuiburile de mitraliere și o parte din tranșee, dar când a pornit la atac infanteria bulgară și, văzând că artileria Diviziei sârbe nu trage, voluntarii sârbi s-au retras pe ultima poziție de apărare în ordine, fără să fie urmăriți de inamic¹¹⁹. Retragerea Diviziei sârbe la 5 km nord de prima poziție de apărare nu a avut consecințe negative pentru Armata de Dobrogea pentru că frontul s-a menținut, iar Divizia sârbă era pregătită să apere pozițiile ocupate. Alături de Divizia sârbă s-a retras la nord și Divizia a 9-a română până la satul Piribeii. Generalul A. M. Zaiioncikovski a ordonat ca la 6/19 septembrie 1916 Divizia sârbă să execute un contraatac, cu scopul de a recuceri pozițiile pierdute cu o zi înainte¹²⁰. La dreapta Diviziei sârbe se afla Divizia a 9-a română, iar la stânga, Brigada a 10-a din Divizia a 5-a română¹²¹. Duelul între artileria bulgară și cea sârbă a început la ora 8 și a dovedit încă o dată superioritatea și eficiența artileriei grele bulgare. La căderea nopții, comandantul Regimentului 1 sârb a dat ordin căpitanului Panić să încerce să ajungă până la tranșeele inamice. Compania

¹¹² G-ral G. A., Dabija, *op. cit.*, p. 330.

¹¹³ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 73.

¹¹⁴ G-ral G. A., Dabija, *op. cit.*, p. 330, 331.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 332, 333.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 337.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 338.

¹¹⁸ Данило М. Пуковник Ненадовић, *Два јуриша на закључку прве битке у Добруџи у борбама Прве српске добровољачке дивизије 5-7 септембра 1916 год.*, Shtamparia Drag Gregoricha, Beograd, 1933, p. 21.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹²⁰ Никола Б. Поповић, *op. cit.*, p. 100.

¹²¹ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, p. 76.

căpitanului Panić și o parte a Batalionului III în frunte cu căpitanul Danilo Nenadović au luat cu asalt pozițiile bulgare, cucerindu-le. La aripa dreaptă a Regimentului 1 sârb, căpitanul Toskić, comandantul Batalionului 2, a executat un asalt cu 200 voluntari și a ocupat tranșeele inamice¹²². În noaptea de 6/19-7/20 septembrie, de la Armata a III-a bulgară s-a raportat feldmareșalului Mackensen următoarea informație de la Divizia 1-a bulgară: „menținem cu mare greutate pozițiile. Nici eu, nici comandanții de brigadă nu mai avem rezerve, proiectilele sunt terminate, menținem situația cu ultimele eforturi”¹²³. Comandantul Diviziei a 4-a bulgară raporta: „Vom muri pe poziții, dar datoria mea este de a vă aduce la cunoștință că unitățile trec printr-o grea criză, încă două-trei atacuri din partea inamicului și totul va fi pierdut”¹²⁴. La 7/20 septembrie 1916, la ora 5³⁰, Regimentul 1 sârb a reocupat pozițiile părăsite, fără luptă, la 5/18 septembrie 1916. Regimentul 2 sârb, sub comanda locotenent-colonelului Milorad Matić, a trecut la atac, la ora 10.

După ce a trecut prin valea pârâului Spapunar, a început lupta cu avangarda bulgară pe coasta de nord a dealului Buiuk Mezarlik Bair și s-a apropiat la o distanță de 500-600 m de inamic. Sub un puternic foc de artilerie s-a retras, spre nord, aripa stângă a Brigăzii a 10-a române, care a creat o situație grea pentru Regimentul 2 sârb, atacat și din flanc. Deja la ora 12 regimentul 2 sârb avea pierderi mari. În acea luptă a pierit eroic locotenent-colonelul Milorad Matić, conducându-și regimentul la contraatac¹²⁵. În după-amiaza zilei de 6/19 septembrie 1916, Regimentul 2 sârb, sub comanda locotenent-colonelului Petar Radivojević, a rezistat mai multor contraatacuri bulgare¹²⁶. În cursul zilei de 6/19 septembrie 1916, la Cocargea, după nouă atacuri și contraatacuri la baionetă între Regimentul Diviziei sârbe și Diviziei a 4-a bulgare, pe câmpul de luptă au rămas aproximativ 10000 morți și răniți, între care locotenent-colonelul Milorad Matić, comandantul regimentului 2 sârb, și colonelul Ivanoff, comandantul Regimentului 35 bulgar. În amintirea voluntarilor sârbi supraviețuitori această luptă este denumită „abatorul de la Cocargea”¹²⁷.

Divizia sârbă a pierdut, la Cocargea, 24 ofițeri și 256 soldați morți, 96 ofițeri și 3 250 soldați răniți și 464 soldați dispăruți, în total 4 090 ostași scoși din luptă¹²⁸. Sacrificiul suprem al voluntarilor sârbi a oprit ofensiva bulgară pe timp de o lună. Generalul Toșeff a recunoscut virulența contraatacurile inamicului. Dacă aceste atacuri s-ar fi repetat, pe 7/20 septembrie 1916, inamicul ar fi obținut o mare victorie care l-ar fi obligat să ordone retragerea Armatei a III-a bulgare¹²⁹. Atacul

¹²² *Ibidem*, p. 77.

¹²³ Никола Б., Поповић, *op. cit.*, p. 126.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 128.

¹²⁵ Данило М. Пуковник Ненадовић, *op. cit.*, p. 7.

¹²⁶ A .N.I.C., *fond personal general Arthur Văitoianu*, dosar 22, f. 17.

¹²⁷ XXX, *Споменица прве српске добровољачке дивизије 1916-1926*, 1926, (приредио) пуковник Војин, Максимовић, Београд, 1926, p. 123

¹²⁸ Constantin, Kirîțescu, *op. cit.*, p. 212.

¹²⁹ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, p. 80.

Diviziei sârbe a continuat în dimineața zilei de 7/20 septembrie 1916, dar deja rămășițele Diviziilor 1-a și a 4-a bulgare s-au retras spre sud și voluntarii sârbi au ocupat pozițiile părăsite fără luptă, la 5/18 septembrie 1916. Armata a III-a bulgară s-a retras, la 7/20 septembrie 1916, pe linia Enigea-Chioseler-Besaul-Sofular unde a trecut la apărare cu scopul de a aștepta sosirea unor noi mari unități militare: Corpul 6 turcesc, Divizia 217 germană, artileria grea germană și câteva batalioane de marș bulgare¹³⁰. Între 8/21-17/30 septembrie 1916 „Armata a III-a bulgară abia rezista pe poziții, încercările sale spre Cobadin dau greș. Rezerve nu mai existau, Divizia a 15-a turcă era slabă de tot”, a notat generalul Văitoianu în jurnal¹³¹. Generalul Alexandru Averescu, numit fiind comandant al Armatei de Sud, a decis să organizeze o operație ofensivă la care să participe trupele Armatei a III-a și Armata de Dobrogea, cu scopul de a-i alunga pe inamici din Dobrogea și a stabiliza frontul de sud, ca apoi grosul armatei române să fie concentrat pe frontul de nord, contra armatelor germano-austro-ungare care se apropiau de trecătorile din Munții Carpați. La 17/30 septembrie 1916 generalul Alexandru Averescu, comandantul Grupului Armatei Sudului, a dat ordinul de operație nr. 168 prin care a dispus ca Armata de Dobrogea să treacă la ofensivă și să împingă inamicul spre sud-vest, pe direcția de înaintare a Armatei a III-a, care trebuia să forțeze Dunărea și să cadă în șpatele acestora Comandamentul Suprem român i-a pus la dispoziție generalului A. Averescu formidabila forță militară ce i s-a încredințat până atunci unui general român: 17 divizii, din care 10 divizii formau Armata de Dobrogea¹³².

De succesul operației de la Flămânda s-au legat mari speranțe, deoarece ar fi răsturnat întregul front inamic în Dobrogea, care ar fi fost eliberată și frontiera de sud ar fi fost asigurată cât timp se duceau lupte grele în nord. La 18 septembrie/1 octombrie 1916, artileria Armatei de Dobrogea începea o canonadă puternică. Ofensiva Armatei de Dobrogea s-a lovit de puternica rezistență a trupelor Armatei a III-a bulgare¹³³. Trupele bulgare și turcești au respins atacul Diviziei a 61-a ruse și au ocupat, la 18 septembrie/1 octombrie 1916, satul Amzacea. La 19 septembrie/2 octombrie 1916 comandamentul Diviziei sârbe a primit ordin de la generalul Zaioncikovski să recucerească satul Amzacea și înălțimile din raionul Amzacea-Karakivi. La dreapta Diviziei sârbe se afla Divizia a 61-a rusă, iar la stânga, Divizia a 19-a română. Timpul nefavorabil nu a permis unităților sârbe, române și ruse să-și îndeplinească misiunile stabilite pentru ziua de 19 septembrie/2 octombrie 1916. La 20 septembrie/3 octombrie 1916 Regimentul I sârb, în colaborare cu Divizia a 19-a română, a trecut la atac. Împreună au pătruns, la lăsarea întunericii, în satul Amzacea, Regimentul 1 sârb și subunități ale Diviziei a 19-a română. Atunci a izbucnit o dezordine totală, mai ales că la marginea de vest a Amzacei au rămas grupuri izolate de turci¹³⁴. Ca să evite un dezastru, comandanții sârbi și români și-au retras ostașii din satul Amzacea.

¹³⁰ M., Марковић, *op. cit.*, p. 27.

¹³¹ A.N.I.C., *fond personal general Arthur Văitoianu*, dosar 5, f. 4.

¹³² G-ral G. A., Dabija, *op. cit.*, p. 341.

¹³³ Petre, Otu, 2005, *Mareșalul Averescu, militarul, omul politic, legenda*, p. 144.

¹³⁴ Constantin, Kirițescu, *op. cit.*, p. 218.

În cursul zilei de 20 septembrie/3 octombrie 1916 Divizia a 25-a turcească a pierdut 2 baterii de câmp cu tragere rapidă și 2557 oameni¹³⁵. Generalul Toșeff scrie despre înfrângerea Diviziei a 25-a turcă spunând că a provocat a treia criză a Armatei a III-a bulgare, înfăptuită, ca și celelalte două crize, de către Divizia sârbă. La 21 septembrie/4 octombrie 1916 luptele între Divizia sârbă și Divizia a 25-a turcă au continuat. Retragerea Diviziei a 19-a română până la satul Topraisar și slaba activitate a Diviziei a 5-a română spre satul Perveli, au obligat Divizia sârbă să se retragă pe înălțimile de la Balabanar și Cerchez Iuk Bair¹³⁶. Operațiunea de la Flămânda s-a încheiat cu un eșec, la 21 septembrie/4 octombrie 1916, prin retragerea trupelor române pe malul românesc al Dunării și transferul lor pe frontul din Transilvania. Deși ofensiva Armatei de Dobrogea nu mai avea sorți de izbândă, generalul Zaioncikovski a ordonat continuarea ofensivei. Divizia sârbă a primit ordin ca, în colaborare cu Brigada a 19-a română, care i-a fost atașată, să recucerească satul Amzacea și înălțimile la sud de Amzacea. Colonelul Stevan Hادیć a încercat să colaboreze și cu Divizia a 19-a pentru îndeplinirea ordinului primit de la generalul Zaioncikovski, dar aflând că această divizie nu mai era capabilă de niciun fel de acțiune, a organizat atacul cu forțele de care dispunea.

Voluntarii sârbi, în strânsă colaborare cu ostașii Brigăzii a 19-a române atașată diviziei I-a sârbă, au luptat cu succes contra unităților turco-bulgare din jurul satului Amzacea, la 5/18 și 6/19 octombrie 1916¹³⁷. Cu aceste lupte s-a încheiat ofensiva Armatei de Dobrogea și a doua bătălie în Dobrogea. Armata de Dobrogea nu a reușit să înfrângă trupele bulgaro-germano-turcești, dar nici grupul de armată Mackensen nu a reușit să spargă frontul Armatei de Dobrogea și să cucerească Constanța și calea ferată Cernavodă-Medgidia-Constanța. Cele două armate au trecut la defensivă, în așteptarea întăririlor ce le-au fost trimise de pe alte fronturi. După încheierea bătăliei, generalul A. M., Zaioncikovski i-a criticat pe comandanții de divizii pentru modul cum și-au condus unitățile în cursul celor șase zile de luptă. Prima dată el l-a criticat pe colonelul Stevan Hادیć și Divizia sârbă „pentru acțiunea fără vlagă pe care nu am așteptat-o de la o divizie atât de strălucită”¹³⁸. Generalul A.M., Zaioncikovski avea dreptate, pentru că în această bătălie s-a manifestat grija comandanților de regimente și batalioane sârbe pentru evitarea pierderilor inutile provocate uneori de retragerea neanunțată a vecinilor ruși și români sub presiunea infanteriei și mai ales a artileriei inamice. Divizia sârbă a pierdut în timpul luptelor de la Amzacea și Edilkioi 5 ofițeri și 110 soldați morți, 26 ofițeri și 701 soldați răniți și 178 soldați dispăruți, în total 1020 oameni scoși din luptă¹³⁹.

Liniștea prevestitoare de furtună s-a așezat pe frontul dobrogean între 24 septembrie/7 octombrie-6/19 octombrie 1916. Proiectul generalului Toșeff de

¹³⁵ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, p. 89.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 96.

¹³⁷ XXX, *Споменица ...*, p. 125.

¹³⁸ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 100.

¹³⁹ Никола Б., Поповић, *op. cit.*, p. 132.

atac asupra liniei Rasova-Cobadin-Topraisar-Tuzla a fost prezentat mareșalului Mackensen, la 26 septembrie/9 octombrie 1916. Mareșalul Mackensen a aprobat planul generalului Toșeff, dar a cerut ca centrul de greutate al ofensivei să fie deplasat la est de calea ferată Bazargic-Medgidia, în direcția Topraisarului. „Mișcarea trupelor bulgaro-germane-turcești a început imediat și nu a fost neliniștită de loc de Armata de Dobrogea”, a scris generalul G.A.Dabija¹⁴⁰. Pentru că nu a sosit la timp artileria grea germană și Divizia a 217-a germană, atacul a fost amânat pe 6/19 octombrie 1916. Deoarece nu avea încredere în generalul Toșeff, mareșalul Mackensen i-a încredințat generalului Kantargieff sarcina de a conduce Grupa de est a armatelor germană și bulgară.

Atacul principal urma să-l dea Grupa de Est, formată din Divizia a 217-a germană, Brigada germană Bode, Divizia de cavalerie bulgară, întărită cu infanterie, 2 regimente de artilerie grea și artileria grea germană. În fața acestei forțe impresionante s-au aflat Diviziile a 9-a și a 19-a române, două divizii decimate și greu încercate în luptele anterioare¹⁴¹. În fața Diviziei sârbe s-a aflat, la 3/16 octombrie 1916, Divizia mixtă bulgară formată din rămășițele Diviziei a 6-a și regimentele 8, 11 și 16. Divizia sârbă a avut, la 5/18 octombrie 1916, un efectiv de aproximativ 6 000 ostași cu 44 mitraliere și o slabă artilerie¹⁴². Sectorul Topraisar, unde și-a propus mareșalul Mackensen să spargă frontul Armatei de Dobrogea, a fost apărat de Divizia a 19-a română, atacată de Divizia a 217-a germană. Ca să împiedice Divizia sârbă să ajute Divizia a 19-a, Divizia mixtă bulgară a atacat, la 3/19 octombrie 1916, pozițiile Diviziei sârbe, dar bulgarii au fost întâmpinați cu foc puternic de artilerie și infanterie care au țintuit-o pe loc la 500-600 m în fața tranșelor sârbe¹⁴³. Un regiment al Diviziei 217 germane a atacat flancul drept al Diviziei a 19-a române, la ora 15 și deja la ora 16 acesta a cedat și s-a retras până la satul Topraisar, fapt care a pus în pericol aripa stângă a Diviziei sârbe care a fost obligată să se retragă sub focul infanteriei și artileriei germane și bulgare¹⁴⁴.

La 7/20 octombrie 1916 germanii și bulgarii au continuat ofensiva. Divizia mixtă bulgară a primit sarcina de a zdrobi Divizia sârbă, care, din această zi, făcea parte din grupul generalului Pavlov, format din Divizia sârbă, Divizia a 61-a rusă, Divizia a 9-a și Divizia a 19-a română. Divizia sârbă a ocupat poziții de apărare între Divizia a 61-a rusă și Divizia a 19-a română. Divizia a 19-a română a rezistat atacurilor repetate ale Diviziei 217 germane, dar Divizia a 9-a română a fost obligată de atacul Diviziei de cavalerie bulgare să se retragă până la Murta Mare. În schimb, trupele bulgare au obținut un succes neașteptat pe frontul de la vest de calea ferată Caraomer-Medgidia unde au fost înfrânte diviziile române și ruse, obligate să se retragă spre nord¹⁴⁵. Acest succes l-a încurajat pe mareșalul

¹⁴⁰ G-ral G. A., Dabija, *op. cit.*, p. 427.

¹⁴¹ *Ibidem.*

¹⁴² *Ibidem*, p. 429.

¹⁴³ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 107.

¹⁴⁴ *Ibidem.*

¹⁴⁵ *Ibidem.*

Mackensen să ordone ca la 8/21 octombrie 1916 Divizia mixtă și Divizia 217 să atace Divizia sârbă și Divizia a 19-a română, iar Divizia de cavalerie bulgară a atacat energic Divizia a 9-a¹⁴⁶. Retragerea Diviziei a 9-a română de-a lungul țărmului Mării Negre spre Constanța, urmărită de cavaleria bulgară, a creat mari dificultăți Diviziei a 19-a română care a rămas cu flancul drept descoperit.

După retragerea Diviziei a 9-a spre nord, colonelul Scărișoreanu a trimis rezervele diviziei a 19-a să umple golul în flanc. C., Kirițescu a scris despre acest eveniment: „Lipsită de orice rezervă, bombardată din ce în ce mai puternic în spate, Divizia a 19-a evacuează poziția și începe, la ora 1³⁰ după-amiază o retragere penibilă în care regimentul 40, în special, a suferit mari pierderi”¹⁴⁷. Deși colonelul Scărișoreanu, comandantul Diviziei a 19-a române, era decis să nu se retragă ca să nu creeze greutăți Diviziei sârbești, a fost obligat să ordone retragerea pentru că nu putea rezista atacului conjugat al Diviziei 217 germane și Diviziei de cavalerie bulgară. Până la căderea nopții Divizia sârbă s-a apărat cu succes, dar sub protecția întunericului s-a retras pe linia cota 107-satul Osmanfaka și a luat legătura cu Divizia a 19-a română și Divizia a 61-a rusă¹⁴⁸. (Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, стр.110/Iovanovich, Ilija, Raikovich, Stevan, Ribar, Veliko, 1954, *op. cit.*, str. 110) S-au încheiat luptele de la Enge Mahala, în care Divizia sârbă a fost obligată să se retragă spre nord ca să nu fie încercuită, după ce diviziile aliate vecine ruse și române s-au retras și i-au pus în pericol pe voluntarii sârbi. Capacitatea de luptă a regimentelor sârbe a scăzut pe măsură ce voluntarii constatau că, indiferent cât de mult se străduiesc și se sacrifică ei pentru înfrângerea dușmanului comun, aliații se retrag spre nord, uneori fără să opună rezistență pe măsura posibilităților lor. Semnificativ, în acest sens, a fost raportul comandantului Brigăzii 1-a sârbe către colonelului Stevan Hadić că „Brigada 1-a nu mai este în stare să-și îndeplinească sarcinile din cauza epuizării fizice”¹⁴⁹.

Teama de a nu fi încercuiți și luați prizonieri îi obliga pe ostașii Diviziei sârbe să lupte din răzputeri. La 9/22 octombrie 1916 regimentul 2 al Diviziei mixte bulgare a atacat pozițiile Diviziei sârbe, dar a fost respins de focul infanteriei și artileriei sârbe. Retragerea aripii drepte a Diviziei a 19-a română în dezordine a provocat retragerea întregii divizii la nord de Murfatlar, în spatele Diviziei sârbe. Cavaleria bulgară a înfrânt Divizia a 9-a română și a intrat în Constanța, de unde generalul Pavlov a fugit în ultima clipă. Divizia sârbă s-a retras luptând spre calea ferată Cernavodă-Constanța, la 10/23 octombrie, urmărită fără energie de către Divizia a 217-a germană¹⁵⁰. Înfrânte, trupele române și ruse s-au retras spre nordul Dobrogei, pentru că diviziile române au fost relocalate în Muntenia, iar diviziile ruse s-au retras spre Dunăre pentru refacere: „Diviziile române și ruse se dizolvă cu

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 109.

¹⁴⁷ Constantin Kirițescu, *op cit.*, vol II, p. 233.

¹⁴⁸ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, стр. 110.

¹⁴⁹ *Ibidem*, стр.112/ str. 112.

¹⁵⁰ G-ral G.A., Dabija, *op. cit.*, p. 442

total în afară de Divizia a 19-a a generalului Scărișoreanu și Divizia sârbă, care mai păstrează disciplina, restul aruncă armele și, în dezordine, se îndreaptă, românii spre Măcin și rușii spre Isaccea.”, a notat generalul G.A., Dabija¹⁵¹. Despre ultimele lupte pe linia întărită Cernavodă-Constanța ziarul *Universul* își informa cititorii că:

Divizia de voluntari sârbi a susținut o luptă extrem de violentă cu trei divizii vrăjmașe care aproape izbitură să o încercuiască. O divizie de cavalerie o ataca la centru și alte două divizii bulgaro-germane, pe flancuri. Sârbii ar fi trebuit să se predea sau să moară cu armele în mână. Ei preferau să moară cu arma în mână. Divizia de cavalerie bulgară, prinsă în focurile neîncetate ale artileriei și atacați la baionetă, a trebuit să se retragă. Divizia sârbă, presată de cele două divizii de infanterie germano-bulgare, reuși să-și croiască drum cu baioneta, suferind pierderi mari. La rândul său, inamicul suferi pierderi atât de grele încât îi fu cu neputință să împiedice retragerea rămășițelor diviziei sârbe¹⁵².

Serviciul de aprovizionare a Diviziei sârbe s-a rătăcit în urma atacului cavaleriei bulgare la nord de calea ferată Cernavodă-Constanța astfel că voluntarii sârbi nu au primit în zilele următoare hrană, nici muniția necesară¹⁵³.

Orașul Cernavodă a fost cucerit de către inamic, la 12/25 octombrie. Cu aceasta, obiectivul principal urmărit de mareșalul Mackensen a fost atins, adică a fost cucerită calea ferată care lega România de Marea Neagră și s-au creat condiții pentru trecerea Dunării spre Câmpia Română¹⁵⁴. Divizia sârbă încă mai rătăcea prin județul Tulcea fără nicio legătură cu diviziile aliate, dar primea ordine de la generalul Pavlov să ocupe poziții de luptă ca să oprească cavaleria bulgară¹⁵⁵. La 12/25 octombrie 1916 Brigada 1-a sârbă s-a redus la 510 puști, mulți voluntari au rămas în urmă, oboșiți și flămânzi. Divizia sârbă a continuat să se retragă spre nord, la 13/26 octombrie, și a ajuns la Satul Nou, de unde colonelul Stevan Hadjić a raportat generalului A. M. Zaioncikovski că dorea să regrupeze Divizia sârbă la Isaccea. Dimineața la ora 7 în 14/27 octombrie 1916 la Isaccea au ajuns comandamentul Diviziei sârbe și aproximativ 700 ofițeri și soldați. În timpul luptelor de la Edikioi, Enge Mahala și în timpul retragerii spre Isaccea și Măcin, Divizia sârbă a înregistrat următoarele pierderi: 3 ofițeri și 125 soldați morți, 44 ofițeri și 791 soldați răniți, 472 soldați dispăruți, în total 1435 oameni scoși din luptă. Ofensiva armatei bulgaro-germane a fost oprită, la 12/25 octombrie 1916, din ordinul mareșalului August von Mackensen. „După două luni de luptă, armata lui Mackensen a luat 513 ofițeri și 37 600 soldați români și ruși prizonieri, 170 tunuri din care 38 grele și 170 mitraliere, mult material de război și depozitele pline cu hrană și alte bunuri din portul Constanța”, a apreciat generalul G.A. Dabija¹⁵⁶. La 13/26 octombrie

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² „Universul”, București, an XXXIV, nr. 309, 7/20 noiembrie 1916, p. 1.

¹⁵³ Илија, Јовановић, Стеван, Рајковић, Вељко, Рибар, *op. cit.*, стр. 115

¹⁵⁴ *Ibidem*, стр. 116

¹⁵⁵ G-ral G.A., Dabija, *op. cit.*, p. 445.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 446.

1916 mareșalul Mackensen a dat ordinul nr.1 115 prin care lăsa Armatei a III-a, formată din Divizia a 4-a, Divizia mixtă și cea de cavalerie, împreună cu artileria grea bulgară, sarcina să cucerească nordul Dobrogei. Restul trupelor au fost retrase în nordul Bulgariei, de unde au trecut apoi Dunărea și au participat la ofensiva spre București¹⁵⁷. Armata de Dobrogea a fost transformată în Armata de Dunăre, formată doar din divizii ruse, după ce diviziile românești au fost retrase pe frontul din Muntenia¹⁵⁸.

Conform ordinului generalului Saharov, comandantul Armatei de Dunăre, Divizia sârbă s-a concentrat, la 20 octombrie/2 noiembrie 1916, la Ismail. Divizia sârbă a avut unefectiv de 331 ofițeri și 8 046 subofițeri și soldați, număr care creștea pe măsură ce se întorceau convalescenții și răătăciții¹⁵⁹. În Dobrogea luptele între Armata a III-a bulgară și Armata de Dunăreau continuat până la 23 decembrie 1916/5 ianuarie 1917, când ultimele trupe ruse au trecut Dunărea. Dobrogea a fost cucerită de bulgari, cu excepția Deltei Dunării și a devenit o problemă greu de soluționat mai târziu, la Conferința de pace de la Paris, în anul 1919.

C. Kirițescu a scris, cu privire la voluntarii sârbi că: „Ei vor constui elementul de elită al ajutorului rusesc”¹⁶⁰. Colaborarea militară româno-sârbă în Dobrogea a fost încă o pagină glorioasă a luptei celor două popoare vecine și prietene împotriva inamicilor. Divizia sârbă a intrat în luptă cu 509 ofițeri și 16 057 subofițeri și soldați la care s-au adăugat alți 46 ofițeri și 2 400 de soldați trimiși de la Odessa pentru completarea efectivelor regimentelor greu încercate în luptă. Divizia sârbă a pierdut pe câmpul de luptă 42 ofițeri și 713 soldați morți, 1 321 soldați dispăruți, 202 ofițeri și 6 261 soldați răniți, în total 8539 oameni scoși din luptă¹⁶¹. La 10 ani după campania militară din Dobrogea, la Medgidia a fost ridicat un obelisc sub care au fost depuse rămășițele eroilor sârbi, croați, sloveni, cehi și slovaci care s-au jertfit pentru apărarea României atacată de dușmanii comuni și au contribuit la eliberarea popoarelor lor de sub jugul austro-ungar. Jertfa lor nu a fost zadarnică pentru că au contribuit la oprirea timp de două luni trupele bulgaro-germano-turcești care s-ar fi putut revărsa asupra Munteniei. S-a dovedit, încă o dată, că pe fronturile de la Salonic și cel românesc doar armatele română și sârbă au luptat urmărind un scop comun, eliberarea teritoriului național și a conaționalilor subjugați de Austro-Ungaria. La mijlocul lunii decembrie 1916 se încheia și campania de toamnă pe frontul românesc. Generalul Erich von Ludendorf a constatat cu stupeoare că armata rusă nu a intervenit deloc în timpul luptelor din Muntenia. El a scris în memoriile sale:

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 450.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ *Споменица прве српске добровољачке дивизије 1916-1926*, Просвета А. Д., Београд, 1926, приредио пуковник Максимовић, Војин, p. 235.

¹⁶⁰ Constantin Kirițescu, *op. cit.* p. 212.

¹⁶¹ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *op. cit.*, p. 121.

Nu se pot explica motivele care-i făceau pe ruși să-i lase pe români să fie bătuți, abandonându-i în toate luptele. Rușii ar fi putut prea bine să fi luat parte la luptele din Muntenia. Numai acest fapt ne-a putut da victoria, ca să terminăm campania, să atingem linia Dunăre-Siret-Trotuș”. El a recunoscut că, „starea în care ne aflam și anotimpul ne siliră să încheiem campania. Bătuserăm armata română, dar nu putuserăm să o nimicim”¹⁶².

S-a observat că ambele armate au fost lăsate fără sprijin, din partea Marilor Aliați, când le-a fost mai greu, dar, deși au fost înfrânte, ele au continuat lupta pentru eliberare și realizarea obiectivelor lor de război.

Ambele armate au fost dependente de Marii Aliați în ceea ce privește aprovizionarea cu arme și muniții, fapt care le împiedica să lupte cu succes contra unui inamic mai numeros și dotat mult mai bine cu armament, muniție și mai ales cu artilerie grea. Campania din toamna anului 1916 nu s-a putut termina altfel pentru că Marii Aliați au avut interesele și problemele lor, astfel încât România și Serbia au suferit înfrângeri, dar au continuat lupta pentru idealurile lor naționale.

¹⁶² G-ral Erich, von Ludendorff, *op. cit.*, p. 359.